

KINCSES KATALIN MÁRIA

1813 – CSATATÉR LIPCSÉNÉL

Kiállítás a berlini Német Történeti Múzeumban

Különleges kiállítást rendezett a berlini Deutsches Historisches Museum (Német Történeti Múzeum), melynek megnyitására 2013. augusztus 22-én került sor, s 2014. február közepéig látogatható. Az 1813. évi lipcsei népek csatája 200. évfordulójáról kíván ily módon megemlékezni a német tudományos és muzeológus szakma.

A kiállítás rendhagyó mivolta több területen megmutatkozik, mindjárt az alapötletet tekintve is. Ahogyan az alcím jelzi: *Ein Rundgang durch das Gemälde „Siegesmeldung“ von Johann Peter Krafft* (Egy körséta Johann Peter Krafft „Győzelmi jelentés”-festményén keresztül), a szigorúan történeti és hadtörténeti tematikájú tárlat (mely valóban egy kör alakú, zárt, a lipcsei csatateret imitáló térben vezet végig a látogatót) alapötlete, hogy egy híres képzőművészeti alkotásra, festményre épül. Köztudott, hogy az utóbbi évtizedben a szakemberek nem csekély erőfeszítéseinek eredményeképpen egy újfajta múzeumlátogatói szemlélet meghonosodása következtében divattá vált Európa nagy képgalériáinak, szépművészeti múzeumainak (köztük a magyar Szépművészeti Múzeum) festménykiállításait látogatni, melyek ily módon jelentős tömegeket vonzanak. A berlini történeti kiállítást megtekintők létszámát is nagyban megnöveli az amúgy csak képzőművészeti tárlatokat látogatók közönsége.

Az elzászi születésű Johann Peter Krafft-ról (1780–1856) érdemes néhány szót szólnunk, hiszen a többek között Berlinben, Prágában, Drezdában, Velencében, majd három évtizeden át Bécsben tevékenykedő biedermeier zsánerfestő, valamint monumentális alkotásokat produkáló Krafft kora egyik legnépszerűbb, legkeresettebb és legjobb ausztriai festője volt. Csak a bécsi Wiener Galerie kb. nyolcvan festményét őrizte, nem beszélve a Burg és a császári képtár, a Belveder folyosóiról és termeiről – utóbbinak 1828-tól egyébként igazgatója is volt. Ugyanakkor munkásságának számos magyar vonatkozása is van, hiszen több festményén, melyeken például a Habsburg-dinasztia tagjait örökítette meg, néhány főrangú magyar személyiség is szerepel, például Barkóczy Ferenc gróf, József nádor, s Krafft festette a Nemzeti Galéria 1825-ben készült híres *Zrínyi Miklós kirohanása* című képét is.

Egyik leghíresebb festményét a lipcsei csatáról 1817-ben festette, melynek pontos címe: *Die Siegesmeldung nach der Schlacht bei Leipzig am 18. Oktober 1813* (Győzelmi jelentés a Lipcsénél lezajlott csata után 1813. október 18-án), s melyet a kurátorok a kiállítás időtartamára a bécsi Hadtörténeti Múzeumtól (Heeresgeschichtliches Museum) kölcsönöztek. A festmény, bár nem egy valós eseményt, jelenetet ábrázol, személyes élmények, megfigyelések alapján készült, és az ötlet sem előzmények nélküli. Krafft ugyanis tartalékos tiszti rangban Habsburg Károly főherceg stábjában részt vett ugyanebben a minőségben, de gyakorlatilag akkor is udvari festőként, 1809. május 21–22-én az asperni csatában, ahol a franciák Napóleon vezetésével első ízben szenvedtek jelentős vereséget az osztrákoktól (lásd *Die Schlacht bei Aspern – Asperni csata* című festményét, amely 1821–1830 között készült). 1813-ban Lipcse mellett a feladat hasonló volt, Krafft Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg (1771–1820) császári-királyi tábornagy, a Napóleonnal szemben álló osztrák–orosz–porosz–svéd koalíciós erők mintegy félmillió fős egyesített hadserege parancsnokának kíséretében érkezett a csatamezőre. A megbízatás úgy szólt, hogy készítsen egy, az osztrák hadsereg dicső győzelmét megörökítendő festményt a csatáról a bécsi *Invalidenhaus* (Rokkantház) *Ehrensalljába* (Dicsőség-terem), annak dekorálása céljából.

A terem közepén, a kiállítás fókuszában lévő festmény (melynek bal oldalára, szélen, középtájt a festő önmagát is ráfestette) azt a fiktív pillanatot örökíti meg, amikor a döntő ütközet napján, 1813. október 18-án, a szövetséges hadak parancsnokai: többek között Bernadotte svéd és norvég trónörökös, Blücher von Wahlstatt herceg, a sziléziai csapatok generálisa, Ferdinand Graf Bubna von Littitz osztrák altábornagy, Bianchi osztrák altábornagy, Gyulai Ignác gróf tábornok és nem utolsósorban

sorban Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg összegyűltek és győzelmi jelentést tettek uralkodóknak, I. Sándor orosz cárnak, I. Ferenc osztrák császárnak s a porosz III. Frigyesnek, közvetlenül az után, hogy a porosz 9. dandár elfoglalta Wachaut, míg a Bianchi tábornok vezette magyar erők Loesnigből kiszorították a franciákat, az osztrák lovasság a francia gyalogságra támadt, az akció fedezete alatt gyalogságuk pedig Döltitznél támadt a franciákra, valamint a svéd könnyűgyalogság is támadásba lendült, s a kilenc órás roham után Napóleon visszavonta mintegy 440 000 fős seregét.

Nemcsak a festmény középpontjában álló jelenet szimbolikus, az uralkodók és a hadvezérek is figyelmet érdemelnek, mert minden és mindenki, aki a képen szerepel, szimbolikus jelentést hordoz. A kiállítás ötletadói ezekre a szimbólumokra alapozták a tárlat tematikáját. Történik mindez oly módon, hogy a festmény nemcsak a kiállítás középpontjában tekinthető meg, hanem ofszet változata a különböző tematikájú installációs egységekben oly módon is látható, hogy a fekete-fehér ofszeten egy-egy festményrészletet eredeti színeiben emeltek ki.

Az első ilyen kijelölt festményrészlet a kép előterében különböző fegyvereket ábrázol. Közöttük is egy hat fontos tábori ágyút (Feldkanone) egy kerekas ágyútalpon (Räderlafette), mely a szemünk előtt „tárgyasul” is: egyik 1812-es százországi példánya, a berlini Történeti Múzeum fegyvertárából, kifogástalanul restaurált állapotban fogadja a belépőt. A kiállításnak ez a bevezető része hivatott a látogatót a csataterre kalauzolni és a csata politikai eseménytörténetével, előzményeivel, összefüggéseivel megismertetni a győztesek, illetve a németek szemszögéből. A műtárgyak, relikviák itt és végig a kiállításban a falakon (metszetek, térképek, hat sornál nem hosszabb kétnyelvű – német és angol – magyarázószövegek, rövid tárgyeliratok) s a tárlókban (tárgyi emlékek) kerültek elhelyezésre. Itt jegyzem meg, hogy a látogató múzeumba, kiállításra a XXI. században nem olvasni jár – ezt megteheti később, ha megvásárolja a katalógust vagy egyéb, a kiállításához kapcsolódó kiadványt, például a legfrissebb szakkönyveket, ha a kiállítás felkeltette az érdeklődését, és szeretne a témáról többet tudni –, hanem néz(előd)ni. A berlini kiállítás rövid magyarázó feliratai (pl. magáról a csatáról hat sor szól, de az tárgyszerű és lényegre törő) és jól olvasható tárgyeliratai nem terhelik meg és fárasztják ki idő előtt a látogatót, aki, ha alaposan végignézi a kiállítást, nagyjából az emberi figyelem és koncentrációképesség tanórányi hosszúságú, mintegy negyven–negyvenöt percnyi időtartama alatt végez is az egész megtekintésével.

Visszatérve a kiállításba, ezután keresztülhaladunk a „csataterren”, s ez szó szerint is értendő, mert a kiállítás kivitelezői a padlózatba süllyesztve beépítették a lipcei csatamező több, régészeti-feltárt szelvényét, pl. egy ló-csontvázat a mellette lévő ágyúgolyókkal együtt. A kiállítás fölvo-nultatja, mint valami történeti, hadtörténeti „tanösvény” – s ez adja másik különlegességét – a mai modern történeti, hadtörténeti kiállítás teljes kelléktárát. Ennek mára alapvető részévé vált nemcsak a korabeli hangulatot megjelenítendő háttérzaj hangeffektusa (puskaropogás, ágyúdörgés, de nem a látogató megijesztése céljából, hanem diszkréten, mintegy messziről, jelzésszerűen), majd továbbhaladva valamilyen korabeli, odailly zenemű megszólaltatása, hanem látványként, hogy „testközelben” érezze magát a látogató, vagyis a virtuális térből kilépjen – ha csak jelzés szerűen is – a valódi csatamező egy darabját viszik be a rendezők a kiállítóterbe. Ezek jelesül a csataterkutatók ma divatos régészeti feltárasainak eredményeképpen a harctérről előkerült maradványok, fegyverek.

A „kelléktár” számbavételét folytatva, a csatateréről egy oldalsó, zárt térbe, egy ún. fegyverdepóba jutunk, ahol a muzeológus, hadtörténész szakemberek a korabeli fegyverek, fegyvertípusok teljes arzenálját helyezték el, melyek harci eszközként szolgáltak 1813-ban, s melyek a volt Berlini Hadiszertár fegyvergyűjteményéből valók. A fegyverek iránt érdeklődők szeretnek „mennyiséget” kapni a kiállításban (amitől más látogatók elborzadnak és tovahaladnak), vagyis egy-egy fegyvernem, fegyvertípus teljes sorozatát megszemlélni. Az effajta érdeklődésű látogatók mindent alaposan, tüzetesen megszemlélnék, összehasonlítanak, megfigyelnek stb., ami a fegyverek iránt kevésbé érdeklődő látogatókat türelmetlenné teszi, mert a fegyverbarátokat kerülgetniük kell vagy továbbhaladásra sarkallni. A különálló, zsákutcaként kialakított fegyverdepó ötlete ezt a technikai problémát oldja meg.

A következő festményrészlet a katonai jelképekre koncentrál: a győztesek és a vesztesek zászlóira, közelebről pedig immáron a vesztes fél, a franciák és Napóleon tevékenységére és kultúrára. Ennek apropóján megismerkedhetünk Napóleonnal, a hadvezérrel az őt ábrázoló litográfákon, szobrokon keresztül. Legfontosabb haditetteit Émile Rouarge (1795–1865) Napóleon 17

legfontosabb győzelmét megőrkítő, 1840 körül készült, mives darmstadti litográfiája szemlélteti. A császár – halála után igen hamar kezdődő – kultuszát Friedrich August Fricke (1819–1858) egyik szintén 1840 körül készült litográfiája örökíti meg, amely egy Napóleon-emlékmű terve. Napóleon világhódító törekvéseit, a korabeli hatalmi viszonyokat pedig többek között az 1807-ben megkötött tiltsíti béke után, 1811 körül Párizsban készült színes Európa-térkép mutatja be. E kiállítási rész említésre méltó, érdekes darabja továbbá egy Napóleon életútját ábrázoló, 1814-ben készült német karikatúra, mely a német nyelvterületen oly elterjedt népkarakterológiai életút-ábrázolások nyomán készült. Ezekben a metszeteken, litográfiákon – melyeket többnyire vásárokon árultak, s a legforgalmasabb közösségi helyeken, pl. fogadóknak, postaállomásokon függesztettek ki – a születéstől százéves korig ábrázolják a különböző területeken élő embereket: polgárokat, parasztokat, nemeseket stb. az emberi életút során, annak jellegzetes állomásain. Napóleon esetében – bár ő nem élt száz évet – életének tíz legfontosabb állomását örökíti meg a karikatúrista színezett fametszetén. Felszálló ágban a korzikai kisleány (Corsische Knabe), a katonaiskolást (Militair Schüler), a szerencsés párizsi ügyvédet (Glücksritter zu Paris), a tábornokot (General), az uralkodót (Herrscher), a császárt (Großherrscher), majd leszálló ágban Spanyolországról való lemondását (Abschied aus Spanien), menekülését, visszavonulását Oroszországból (Schlittenfahrt aus Moscau) egy szánon, bundába burkolózva, Németország elvesztését (Lebwohl aus Deutschland), majd egy szakadék széléről leugorva a Véget (Ende), melynek lényege, hogy Napóleon életét a tüzes pokolban végzi (Fortdauer nach dem Tode) ördögök között.

Napóleon után a valóságban is Krafft-nak a tárlat centrumában kiállított festményéhez jutunk el mintegy húsz percnyi szemlélődés után. Itt mellékszálként megismerkedhetünk az alkotóval, a mű létrejöttének körülményeivel, a festmény mostani állapotát eredményező restaurálási munkálatokkal. A fő csapás pedig a lipcei csatát megelőző európai politikai s hadi helyzet ismertetése, az 1789 óta tartó forradalmi folyamat (a francia forradalom és annak politikai, eszmei hatása Európában, de különösen a német területeken), az összeurópai geopolitikai helyzet, a legfontosabb politikai erők és csoportok, valamint annak szereplőiként a kiemelkedő, meghatározó politikusok, legjelentősebb hadvezérek bemutatása, mely ismeretek nélkül az 1813-ban lezajlott lipcei csata nem érthető meg. Ezek között is hangsúlyosan szerepelnek a németországi események, kiemelve közvetlen előzményként az 1813. kora tavaszi porosz–francia konfliktust, melynek során a porosz uralkodó, III. Frigyes március 16-án egy proklamációt adott ki *An mein Volk* (Népemhez) címmel, melyben a készülődő francia császár elleni kontinentális összefogásra, tömeges méretű hadseregetoborzásra szólított föl. A kiállítási koncepció szerint törekvése sikeres volt, hiszen az egyesített hadaknak (az augusztustól kezdődő, sorozatos sikeres francia hadműveletek ellenére és előrenyomulásuk után, melyeken a tárlat végigvezet: augusztus 23.: Berlin, augusztus 26.: Katzbach, 27.: Drezda, augusztus 29–30.: csehországi Kulm, szeptember 6.: Dennewitz, október 3.: Wartenburg, október 4.: a szászországi Liebertwolkwitz) végül Lipcse mellett sikerült megállítaniuk a franciákat.

A hatalmas véráldozatot, az együttesen mintegy 90 000 emberéletet követelő győzelem Napóleon fölött, melynek a kiállítók véleménye szerint Waterloo csak egyfajta „lecsengése” volt, egy új politikai-hatalmi átrendeződés és szövetségi rendszer kezdetét jelentette egyben. A festmény ennek az új politikai szövetségi rendszernek a szimbolizálására a három, már említett koronás fő alakját (a Habsburg, az orosz és a porosz uralkodó) jeleníti meg, akik birodalmaikkal Európában 1815-ben a Heilige Allianz (Szent Szövetség) tengelyét alkották. A Szent Szövetség rendszerének létrejöttét a kiállítás részletesen rekonstruálja, bemutatja a koronás fők portréját, politikájukat, birodalmukat, az ottani belső viszonyokat, politikai és társadalmi konfliktusokat, majd a bécsi kongresszuson történt eseményeket és az egyezség tartalmát. A kiállítási egység egyik figyelemre méltó tárgya az az 1820-as színes Németország-térkép, amely a német államokat (a Habsburg Monarchiával együtt) immáron új, szilárd határai között ábrázolja.

Krafft festményének előterében, a bal alsó részen egyszerű, hétköznapi katonák láthatók. A *Soldatenleben* (Katonáélet) című tematikai egység ennek apropóján magát a harcoló közkatonát mutatja be, illetve a háborúhoz kapcsolódóan katonai identitásának külső jegyeit és annak belső tartalmát. A külső jegyek közül természetesen a legfontosabb a katona egyenruházata, felszerelése, rangjelzései, kitüntetései, személyes tárgyai, melyeket kiállított tárgyakon kívül (tölténytáskák, dobok, zászlók) korabeli litográfiákon keresztül, szemléletesen mutatnak be a kurátorok. A Lipcse

mellett harcoló hadseregek, alakulatok közül egy teljes ólomkatona-figura sorozat szemlélteti a porosz hadsereg katonáit. A berlini Történeti Múzeum egyenruha- és felszerelés-gyűjteményének számos darabja kiállításra került, különféle csákok, sapkák s az éremtárból azok a XIX. századi, új alapítású kítüntetések is, melyeket a katonák a lipcei csata után is megkaptak. A katonasors velejárája a sebesülés; a gyógyítás, életmentés eszközei (pl. amputációs felszerelés) szintén kiállításra kerültek. Érdekességként említhető egy korabeli metszet, Leopold Beyer (1784–1780 u.) drezdai alkotása, melyen a környékbeli lakosság sebesült francia katonákat ment meg.

Krafft festményének háttérében a távolban Lipcse városa is látható. Ez a képrészlet a csata utáni kései közösségi emlékezet területére vezeti el a látogatót. A csata történetéhez, eseményeihez kapcsolódóan kultusz nem alakult ki. Viszont az emlékezet megőrizte – ha nem is a történeteket, de annak hagyományát, hogy – egy hatalmas, soknemzetiségű, egyesített összeurópai hadsereg és Napóleon francia hadserege, vagyis többszáz ezer egymásnak feszülő katona vívta. Közvetlenül a csata után egy évvel már tervek készültek emlékművekről, melyekkel méltó emléket kívántak állítani a lipceiek a eseményeknek, s melyek dokumentációját megtekinthetjük a kiállításon. E hagyomány ápolásának relikviái a csatáról készült utólagos ábrázolások is, több festmény annak legfontosabb jeleneteiről és a csata lefolyásáról, s a csataterőről készült metszetek, melyeket különböző hírlevelekben, Zeitungokban adtak ki, vagy önálló nyomtatványok formájában jelentek meg, hírül adván a történeteket. A teljesség igénye nélkül láthatjuk Geißler, Adam Klein, Robert Bowyer, Heinrich Rahl, vagy Johann Jakob Kirchoff festményét, s több színezett karikatúrát Napóleonról.

Végül a kiállítás rendezői külön szólnak a berliniekhez is, hiszen a lipcei eseményekhez közvetlenül is közük van a kollektív emlékezet, hagyományápolás szintjén. A berlini Leipziger Platz ugyanis a csata emlékére kapta nevét, s a Kreuzbergen felállítottak 1882-ben egy nemzeti emlékművet a lipcei csata emlékére, ami nem is magának a csatának, hanem általában az összefogásnak állít emléket. S végül, az emlékmű körüli városrész, a Leipziger Platz és a Nationaldenkmal közötti negyed utcáit az 1813-as évben francia támadást ért településekről nevezték el (pl. Dennewitzplatz, Wittenbergplatz, Yorckstraße, Hagelbergstraße, Gneisenausstraße stb.) de itt volt megtalálható Belle-Alliance-Straße (1947 óta ez a Mehringdamm) is.

Mint már utaltam rá, nemcsak történeti tartalmát tekintve, hanem módszertanilag is kiváló kiállítást láthatnak a Berlinbe látogatók. A gondos, sokrétű és koncepcionális, átgondolt szakmai előkészítő munka meghozta gyümölcsét, mind a tartalmat, mind a megjelenítést tekintve. Egy olyan tárlat született, amely nem él vissza a látogató türelmével, nem feszegeti befogadóképességének határait: a kiállított 77 tárgy (ebbe nem tartozik bele a fegyverdepó) – nem melleleg kifogástalan, restaurált állapotban – oly módon lett kiválogatva a berlini Történeti Múzeum gyűjteményeiből és néhány partnerintézményből, hogy a tematikát, a történeti tartalmat és mondanivalót tökéletesen prezentálja. Az eligazodást pedig megfelelő fényviszonyok közepette, jól olvasható német és angol nyelvű feliratok és rövid, lényegre törő magyarázó szövegek segítik.

A kiállításról katalógus is készült, mely műfaját tekintve átmenet a kiállítási katalógus és a kiállítás-vezető között, illetve mindkettő egyszerre. Ebben Alexander Koch, a berlini Történeti Múzeum Alapítvány elnökének bevezetőjét Sven Lükennek, a Német történeti Múzeum Fegyvergyűjteménye vezetőjének prólógusa követi (*Die Völkerschlacht bei Leipzig oder der Krieg im Museum* – Népek csatája Lipszénél avagy a háború a múzeumban címmel), melyben a kiállítás fegyvertörténeti érdekességeire hívja föl a figyelmet. Ezt követik a kiállítást fentebb ismertetett metódus szerinti leírások öt nagy tematikai egységben, melyet Doris Blume történész-muzeológus, *Der Künstler und sein Werk* (A művész és műve) című írása nyit, akinek nevéhez a kiállítás alapötlete is fűződik, majd ugyanő folytatja Napóleon és birodalmának ismertetésével (*Napoleon und sein Imperium*). Sven Lüken írta meg magáról a csatáról szóló fejezetet is, Angela Strauß, a kiállítás harmadik kurátora pedig a hétköznapi katonákról, a hagyományápolásról szóló részt, majd ismét Doris Blume következik az 1815-ös politikai események ismertetésével. A katalógus *Ausblick* (Kitekinetés) című fejezete a német nemzeti emlékezet lipcei csatához kapcsolódó megnyilvánulásairól szól (ismét Doris Blume dolgozata) és a berliniek emlékezetéről (Philippe Carasco és Nikolas Dörr: *Die Befreiungskriege im Berliner Stadtbild* – Felszabadító háború a német városképben című írása).

A kiadvány függelékébe sorolták a szerkesztők a kiállított műtárgyak tárgyleírását, egy olyan glosszáriumot, amely a csatához kapcsolódó legfontosabb eseményeket, a legfontosabb történeti fogalmak és katonai szakkifejezések magyarázatát tartalmazza, a csata legfontosabb szereplőinek rövid életrajzát, egy válogatott irodalomjegyzéket, amely a legfontosabb és legfrissebb, a témában és a kétszáz éves évforduló kapcsán megjelent szakirodalmat tartalmazza, melynek alapján tovább lehet tájékozódni, valamint az impresszumot (stáblista, a kiállítás készítői, a katalógus összeállítói, a kölcsönzésben résztvevő partnerintézmények, támogatók, szponzorok stb. felsorolása). Végül, de nem utolsó sorban annak a 39 valós személynek, hadvezérnek, magas rangú katonatisztnek, uralkodónak, illetve tipikus, a harcokban résztvevő zsánerfigurának (pl. orosz kozák, osztrák katona) a felsorolása következik, akiket Krafft festményén megörökített.

A kiállítás nem ér véget a megnyitóval, a tárlatlátogatással és a katalógussal, illetve annak megvásárlásával, hiszen ahhoz többféle kísérőprogram (ún. *Begleitprogramm*) kapcsolódik, annak teljes időtartama alatt. Ebbe nemcsak a hétköznapi, külön gyermekeknek, családoknak szóló rendezés és rendkívüli (pl. karácsonykor) tartott tárlatvezetések, valamint könyvvásár tartozik bele, hanem az arra kijelölt időpontokban ingyenesen látogatható filmvetítések, valamint meghatározott időpontokban, a kurátorok, muzeológusok, régészek, történészek, restaurátorok által tartott szakmai előadások.